

ІДЕЙНО-ЦІННІСНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМАЦІЇ

Кузьмиха Христина,

студентка II-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: mykuzmiha@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

З перших етапів свого становлення на історичній сцені протестантизм почав здійснювати безпосередній вплив на перебіг історії європейських держав. Історія Реформації XVI–XVII ст. завжди перебувала в центрі уваги істориків, філософів, соціологів, фахівців різних модерних наук про людину. Замість єдиного формату наукового висвітлення сутності реформаційного руху на початку минулого століття історики вимушені були констатувати, що існує стільки версій Реформації, скільки книг про неї. В історичній літературі є чимало вдалих спроб з'ясувати причини і витоки Реформації, визначити характер складних та суперечливих соціальних, релігійних і політичних трансформацій першої половини XVI ст.

У самій Реформації було багато рухів, які мали на меті побудувати ідеальне суспільство, засноване на християнських принципах, але вони досягали своїх цілей по-різному. Йдеться і про Мартина Лютера, в тому числі. Події XVI ст., що передували і частково підготували Реформацію, незважаючи на свою історичну та соціальну значущість, не стали справжнім початком Нового часу. З Реформацією людська свідомість почала змінюватися і трансформуватися: 31 жовтня 1517 р., коли Лютер прибив свої знамениті 95 тез проти зловживань Римської Церкви до дверей Віттенберзької церкви, він одночасно атакував інститут папської влади. Це був один з найбільших моментів в історії людства.

Існує багато поглядів на причини Реформації, більшість з яких зосереджені на монополії католицької церкви на всі сфери життя середньовічної Європи. Спробу визначити основні причини руху, відомого як Реформація, зробив В. Спіц. Першою причиною, на думку науковця, була реакція прогресивних священиків на аморальність і корумпованість церкви. Другою причиною, на його думку, були доктринальні відхилення. Третьою причиною піднесення Реформації В.

Шпіц називає соціальні причини. Підсумовуючи, В. Спіц розглядає «Реформацію» як один з конкретних процесів, що передували історичним потрясінням в той час, коли офіційна Церква була найменш здатна надавати моральні орієнтири і задовольняти духовні потреби людей. На думку В. Спіца, Мартін Лютер, лідер Реформації, об'єднав у своїй особі дві реформаторські тенденції: вимогу зовнішніх реформ, щоб покласти край зловживанням у Церкві, й прагнення до справжнього духовного оновлення. Сучасник Лютера, відомий гуманіст Еразм Роттердамський, писав про цей період: «Я бачу фатальну зміну в житті людства», і цілком ймовірно, що ця фатальна зміна принесла дивовижну нову життєву силу та енергію, яка перенесла європейську культуру в новий інтелектуальний та географічний світ [2, с. 32–41].

Ю. Голубкін визначає Реформацію як історичне явище, що характеризується трьома основними рисами. Виникнення централізованих держав у Європі та пробудження національної свідомості наприкінці XV – на початку XVI ст.; розрив з папством як центром середньовічної католицької церкви; відмова від середньовічної католицької доктрини та культу; теоретичне обґрунтування богословських принципів, обрядів та культу нової релігійної організації у відповідь на реалії переходу від феодалізму до капіталізму; створення на основі цих теоретичних принципів національних чи регіональних релігійних організацій, незалежних від Римської курії. Як стверджує дослідник, визначивши ці відмінні риси, здається можливим провести чітку межу між Реформацією і середньовічними ересями, а також між Реформацією і реформою Церкви.

Серед багатьох тем, які потребують ретельного вивчення, мабуть, найбільш інтригуючим є питання про інтелектуальні витоки Реформації: європейська Реформація XV–XVI ст. була пов'язана з релігійними ідеями. Хоча Реформація породила також соціальні, політичні та економічні зміни, самих реформаторів цікавили переважно теологічні та релігійні сфери. За словами М. Лютера, загальні питання його не цікавили. Тому повне вивчення Реформації має серйозно стосуватися релігійних питань. Слід зазначити, що тогочасна Католицька Церква мала багато «симптоматичних відхилень», і вони відомі багатьом. Завдяки винаходу друкарського верстата і гуманістичній критиці про них поширилося набагато більше інформації.

На наш погляд, велику роль в ідейних змінах середньовічного суспільства відіграла поява друкарства. Поява друкарського верстата, схоже, сприяла розвитку народної релігії, роблячи спадщину побожності все більш доступною для мислячих і письменних простих людей, особливо завдяки зростаючій кількості духовних текстів. Реформація була першою значною історичною подією після винаходу Гутенберга, а друкарський верстат став головним знаряддям звернення до суспільства.

Друковане слово вплинуло на два стани: на освічених і простих людей. Багато видавців, таких як Йоганн Фробен, Йоганн Амербах, були гуманістами-інтелектуалами та покровителями освіти; вони зробили доступними для бажаючих величезну кількість класичних та середньовічних текстів, праці отців Церкви, особливо душпастирського характеру, а головне – Біблію. Від 1457 по 1500 рр. було випущено понад сотню видань Святого Письма. Після перших тиражів ціна однієї Біблії зменшилася порівняно з колишньою у двадцять разів. Підраховано, що до 1500 року було опубліковано близько сорока тисяч праць, це загалом становило десять мільйонів найцінніших екземплярів.

Так, наприклад, Дев'яносто п'ять тез Лютера були надруковані та поширилися на всі кінці Європи за два тижні з моменту їх появи. Лютер вважав друкарський верстат найважливішим даром від Бога для поширення Євангелія.

Варто зауважити, що поява книгодрукування як ніколи спростили передачу ідей з одного місця в інше, створюючи серйозний виклик для тих, хто прагне забезпечити послух існуючим церковним віруванням і практикам. Необмежене розповсюдження книг зруйнувало традиційні політичні та соціальні перешкоди на шляху нових ідей, що ускладнювало досягнення інтелектуальної єдності в Західній Європі.

У роки Реформації багато гуманістів розглядали її як релігійне вираження загального культурного Відродження. Гуманіст – Еразміт Йоганн фон Боцгейм, канонік з Констанци, хвалив Лютера як людину, яка «нарешті взялася за теологію, тоді як всі інші дисципліни вже оновлені». В Аугсбурзі Бернар Адельманн зрівняв поняття *doctus i luterus* – освічена людина та лютеранин. Та й сам Лютер бачив схожість між оновленням освіти за часів Ренесансу. Сама Реформація почалася як протест богословів, групи інтелектуалів, які відмовилися підтримувати церковну ієрархію інтелектуальною діяльністю та ідеями. Упродовж століть церковна традиція мала монополію на освіту, а авторитет церкви був найвищим у всіх сферах життя. Реформація поступово звільняла людей, часто індивідуально, від влади церкви, яка втратила свою монополію.

Френсіс Бекон визнавав повернення до першоджерела характерною рисою Реформації, і в своїй роботі «Про гідність та примноження наук» він писав, що коли Мартін Лютер, ведений Провидінням, виявив власним здоровим глуздом становище, в яке він потрапив, виступаючи проти Папи і шкідливих церковних традицій, і опинився на самоті, без будь-якої підтримки з боку сучасників, він розбудив давнину і зробив минуле союзником проти сьогодення. Відтак, гуманісти були першими, хто долучився до відродження Античності, як класичної, так і християнської.

Особливе значення в цьому контексті має відсутність загальної згоди щодо позиції і способу тлумачення Євангелія і творів Августина Блаженного. Більше того, в деяких сферах віровчення, особливо в

доктрині виправдання, в перші десятиліття XVI ст. виникла плутанина щодо деталей офіційного вчення Церкви, що призвело до збільшення доктринального різноманіття, оскільки не було можливості визначити, чи відповідає той чи інший погляд вченню Церкви [1].

У пізньому Середньовіччі на побожність людей сильно впливало почуття провини за гріх, вразливість перед злом і страх перед неминучим Божим судом. Цей страх, освячений християнськими ритуалами і природною побожністю, спонукав людей до язичницьких, а не християнських дій. Апокаліптичні пророцтва, видіння, прагнення чудес, трагічні прояви колективної побожності (хресні ходи, розп'яття), вшанування різних реліквій і особливе заступництво святих, страх перед чистилищем і пеклом, відвернений ритуалами покаяння (хресні ходи, паломництва, покути), – все це сприяло зловживанням. У відповідь на бажання гарантувати духовну безпеку (вічне життя) з'явилися незаконні пропозиції індульгенцій і поширилися релігійні забобони. Хоча торгівля індульгенціями відбувалася нібито для будівництва церков або підготовки до хрестових походів проти Туреччини, часто це робилося для сплати боргів високопоставленого духовенства або Папи Римського.

Сам факт, що індульгенціями торгували в таких масштабах, говорить нам про те, що побожність змішалася з забобонами і викликала вибух. Критика дедалі більшої секуляризації духовенства ґрунтувалася на тому, що Папа Римський був також правителем церкви-держави, відігравав важливу роль в політичному житті та активно втручався у справи європейських країн. У цьому відношенні протестантизм, безсумнівно, був спадкоємцем політичного і соціального антиклерикалізму Середньовіччя.

Також, слід відзначити, що на витоки Реформації вплинув п'ятий Латеранський собор (1512–1517 рр.), який повністю суперечив духу консиліанських традицій Католицької Церкви. Під час цього собору було вирішено, що будь-яка книга або документ буде надрукований лише тоді, коли отримає письмовий дозвіл від двох посадових осіб: єпископа або представника Папи Римського, а також. Дуже важливим є врахувати саме цей момент, позаяк минулі століття цензура існувала, але вона була направлена на вже опубліковані документи, окрім того, маючи більш рекомендаційний характер, аніж каральний.

Реформація і протестантизм були зумовлені не лише соціально-політичними чинниками, але й динамікою інтелектуального та духовного розвитку суспільства. Його соціально-політичний і релігійний зміст визначався новим світоглядом і свідомістю. Духовне життя в той час розвивалося за законами прискореного руху, і навіть невеликі інтелектуальні імпульси породжували лавину ідей і теорій, які конкретно інтерпретувалися і засвоювалися різними верствами суспільства. Епоха була позначена спробами знайти в Біблії відповіді на серйозні соціальні,

політичні, релігійні та богословські питання, а також легітимізувати свої дії та наміри за допомогою біблійного авторитету [3].

Ідейним натхненником реформаторів можна вважати оксфордського богослова Джона Вікліфа, саме його вчення стане ідейною основою вчення М. Лютера, Ж. Кальвіна, Я. Гуса та інших. Дві основні теологічні ідеї складають теоретичний фундамент антикатолицького вчення Вікліфа: концепція приречення та євангельська доктрина. У його працях вони розвиваються паралельно одне до одного. Згідно з першою, всі люди волею бога діляться на дві категорії: одних після земних праць очікує вічна слава, іншим після страждань у цьому світі призначені вічні муки. Перші є членами тіла Христа, другі – диявола. Божественному приреченню оксфордський теолог надає абсолютного характеру [4, с. 82–88]. Оксфордський богослов приписує Біблії «нескінченний авторитет», принципово розрізняє слово Боже та його людську інтерпретацію, визнає Писання як єдине джерело християнського пізнання.

Висновки. Отже, Реформація завдала остаточного удару по єдності християнства. Британський історик Н. Девіс зазначає «цей скандальний поділ розрісся настільки, що люди взагалі перестали говорити про християнський світ і, замість цього, стали говорити про Європу». Доктринальні розбіжності загострюються та інструменталізуються з використанням теології в теологічному та історичному плані – для підтримки згуртованості рядів перед атаками противника: інші думки, які в різних духовних традиціях (августинській, томістській або інших) могли б спокійно співіснувати (як євангелічні чи католицькі постулати про виправдання і спасіння або про первородний гріх), розглядаються як небезпечні та засуджуються. Водночас Реформація, яка розділила католицький світ, прискорила реформування (модернізацію) Римо-Католицької Церкви, що завжди відкладалося. Цей рух, який не ставив перед собою революційних цілей, тим не менш, мав революційні наслідки в подальшому. Революції не робляться, їх викликають. Полеміка призвела до того, що Лютер зайняв більш радикальну позицію, ніж він передбачав спочатку. Більшість Європи була готова прийняти історичні зміни, запроваджені реформаторами. Леопольд фон Ранке, великий засновник сучасної критичної історіографії, описав Реформацію як найглибшу духовну революцію, яку людство пережило за такий короткий час. Прикметно, що Реформація ставила перед собою скромні цілі, а досягла радикальних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алістер Мак-Грат. Інтелектуальні витоки європейської Реформації. 2008. 344 с.
2. Докаш В. Протестантська Реформація як соціокультурний феномен. *Релігія та Соціум. Міжнародний часопис*. Чернівці, 2017. № 2 (26). С. 32–41.
3. Грушева Т., Черкасов С. Ідеї протестантизму та мораль Західного світу: взаємовплив від часів Реформації до сучасності. 2021.

4. Омельченко А. В. Церква та релігійні вірування населення Європи напередодні Реформації. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя: АА Тандем, 2017. С. 82–88.